

**EVRENE İLİŞKİN *KELÂMÎ* ARGÜMAN
VE
KANT'IN BİRİNCİ ANTİNOMİSİNDEKİ TEZİ***

William Lane CRAIG**

Çev. Ülker Öktem*

Sınırsız evrende bir dizi olayın gerçekleşmeyeceği tezinden kaynağını alan, evrenin yaratılışını ilk nedene dayandıran çalışmaların hepsi, evrenin zamanda ve uzayda sınırlı olduğunu öne süren Kant'ın birinci antinomisi çerçevesinde geliştirilmiştir. Evrenin, uzayda sınırlılığı, konumuz dışında kalsa da, evrenin, zamanda başlangıcı olduğuna yönelik Kant'ın tezi bizi yakından ilgilendirmektedir; evrenin başlangıcı olduğuna değinirken, Kant, şöyle der:

“Evrenin başlangıcının olmadığını varsaydığımızda, gelecek zaman içinde verilecek bir âna kadar geçecek sürede, başlangıcı belli olmayan bir zaman dilimini geride bırakmış olacağız ve sınırları bilinmeyen bu süre içinde belirsiz sayıda olay meydana gelecek. Durum böyle olunca, sayısı belli olmayan olayların tamamlanması da mümkün olmayacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla, geçmişte kalan bir dizi olayın sayısı bellidir ve evrenin yaratılışının bir ilk, asıl nedeni vardır.”¹

Kant, birinci antinomisine ilişkin gözlemlerine dayanarak ‘sınırsızlık’ kavramını açıklamaya çalışır. Sınırsızın, ek yapılamayacak

* Craig, William Lane’in *The Kalam Cosmological Argument* adlı kitabından alınmış bir bölümdür. Kitabın künyesi şu biçimdedir: *The Kalam Cosmological Argument*, London, MacMillan, 1979. (Appendix 2, ss.189-207). ISBN- 1-57910-438-x.

** Biola University, Talbot School of Theology’de öğretim üyesi

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi.

¹ Immanuel Kant, ‘*Salt Aklın Eleştirisi*’, (çev. Norman Kemp Smith) Londra, Macmillan ve Co., 1929, s.396.

120 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

bir bütün olduğunu düşünmez.² Sınırsız olmayı, deney üstücü anlayıştaki bütünlüğe benzetir. Bir silsile halinde gelen olayların aracılığıyla sonsuzluğun tanımının yapılamayacağını ileri sürer.³ Olayların bütünlüğü, sınırsızlık kavramının tanımı için de geçerlidir. Zirâ, sınırları belli olmayan bir kitlenin, içinde herhangi bir sayıdan daha çok birimin bulunma olasılığı vardır. Bu söyledikleriyle, Kant'ın zamana dayalı olaylar dizisini mi, evrenin yaşı ile ilgili konuları mı tartışmakta olduğu belirgin değildir. Söz konusu olaylar, şimdiki zamanda gerçekleşen olaylar ise, evrenin, zamanda bir başlangıcı olduğunun kanıtlanması için yeterli olmayacak, yalnızca olayların göreceli başlangıcı olduğuna gönderme yapılmış olacaktır; tartışılan, olaylar değil, evrenin durumu ise, içinde bulunulan zaman içinde gerçekleşen olayların anlık olması sorunu ile karşı karşıya kalınacak, iki zaman noktası arasında kalan sürede, sayısı belli olmayan durum bulunacaktır.

Kant'ın antinomisini dikkatle incelediğimizde, onun, zamanın bir başlangıcı değil de, evrenin zaman içinde bir başlangıcı olduğunu anlatmaya çalıştığını anlamakta zorlanmayız.⁴ Aslına bakılacak olursa, Kant, zamanı, Newton'cu anlayışta olduğu gibi, içinde olaylar bulunan bir süre olarak düşünmektedir. Ama, Kant'a göre, zaman, olaylardan bağımsızdır; bir sürekliliğin göstergesidir. O, evrenin başlangıcından önce zamanın var olduğundan söz etmez. Zaman konusunda bu düşünceye sahip olması, Kant'ın, zaman içinde tanık olunan durumların belirleyicisi olarak olaylar dizisini düşünmekte olduğu izlenimini verebilir. Zaman içindeki evreler, zaman içinde gerçekleşen olaylar tarafından farklılaştırılmaktadır. Böylece, Kant, zaman içinde kalan durumlardan, geriye dönüşün olamayacağından söz etmektedir. Durumlarda ve olaylarda geriye dönüş neden olanaksızdır? Soruya şöyle yanıt verilebilir: Gerçekleşen olay veya içinde bulunulan durum öncesi belirsiz sayıda olay gerçekleşmiş, bilinmeyen sayıda olaya tanıklık edilmiş olduğundan, sentezleme yoluyla (bireşimsel olarak) sıraya konulması gerekecek olay sayısı sınırsız olacaktır. Şöyle ki, bir kümenin

² *a.g.e.*, s. 397.

³ *a.g.e.*, ss. 399- 401.

⁴ Bu hususta, Al-Azm da bizimle hemfikirdir: 'Birinci antinominin tezi, dünya olaylarının başı- sonu olduğu üzerinde ısrarla durur; yani, üzerinde ısrarla durulan konu, mekânın gelip geçiciliği değildir.' (Sadık J. Al-Azm, *Kant'ın Antinomilerindeki Argümanlarının Kaynakları*, Oxford, Clarendon Pres, 1972, s.42.)

olaylarının ‘olaylar kategorisi’ diye adlandırıldığını varsayalım. Bugüne göre, geçmişte kalan her evrensel olay, bu kategorinin bir elemanı olacaktır. Evrenin bir başlangıcı olmadığını düşündüğümüzde, içinde bulunduğumuz ‘şu an’ itibarıyla, bir olayın gerçekleşmesi halinde, son olaydan önce, sonsuz sayıda olayın gelip geçmiş olması gerekecektir. O zaman, olaylar kategorisinin sınırsız sayıda elemandan oluşuyor olması zorunludur. Böyle bir sonucun, akıl yoluyla algılanabilmesi ise, olanaksızdır. Bu nedenle, evrenin bir başlangıcı olması şarttır.

A.C. Ewing’e göre, antinomide yer alan iki farklı tezin ilkesi ‘koşullandırmanın tüm koşulları öneriyor olması’dır. Buna göre, önermenin kalıbı şöyle olur: Koşullandırın, tüm koşullar tamamlanınca hâsıl olur. Koşullarda eksiklik varsa, koşullandırılanın eksikliğinin olması da kaçınılmaz olacaktır. Koşullandırılanların, kesinlikle sınırı olmalıdır.⁵ Kant’ın antinomisinin tezine ilişkin iki sorun vardır: 1. Yalnızca ‘sınırsız’ olanı ilgilendirmez. 2. ‘tamamlanmış sınırsızlık’ kavramı ile de ilgilidir. Ewing’in de üzerinde durduğu gibi, gelecek zamanda gerçekleşecek olaylara yönelik bir antinomi oluşturulamaz. Gelecekte gerçekleşecek olayların ne tamamlanması mümkün olacaktır, ne de bunlar (gelecekte gerçekleşecek olaylar), içinde bulunulan zamanda gerçekleşen olayların koşulu olacaktır.⁶

Kant’ın evrenin başlangıcına ilişkin olarak yaptığı tartışma, yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. İlk eleştirenlerden biri de Norman Kemp Smith’dir. Smith’e göre, ‘sınırsız olay’, hiç tamamlanamazsa, o zaman, olayların zamana bağımlı olmaları gerekir. Bir olayın sona ermesi için, zamanla sınırlı olması şarttır. Gelip geçen bir dizi olayın, sonu, mutlaka vardır. Hiçbir olay veya zaman, bir diğer olay veya zamana göre, başa veya sona yakın değildir.⁷ Zamanda geriye doğru gitmek için bir nokta seçebiliriz, ama, olaylar, esas itibarıyla ‘sınırsız’ olduklarından, geri yönde gidişin sonu gelmeyecektir. Böylece, geri yönde gidişin, neresinde olunursa olunsun, herhangi bir noktasında, dizinin tamamlandığından söz edilemez. Olaylar, ‘başlangıcına ulaşamayacak kadar eski bir zamandan

⁵ A.C.Ewing, ‘Kant’ın ‘Salt Aklın Eleştirisi’ Üzerine Kısa Bir Yorum’, 2.basım, Londra, Methuen ve Co., 1950, s. 209.

⁶ a.g.e., s. 210. Bkz. Kant’ın ‘Salt Aklın Eleştirisi’nde konuya ilişkin yorumları, s. 387.

⁷ Norman Kemp Smith, ‘Kant’ın ‘Salt Aklın Eleştirisi’ Üzerine Bir Yorum’, Londra, Macmillan ve Co.,1918, ss. 483-484.

122 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

geliyor, sonuna erişilemeyecek uzaklıkta bir geleceğe' doğru diziliyorlar.⁸ Şimdiki zaman, tıpkı, geçmiş ve gelecek gibi, sınırsızdır. Olaylar, 'bilinmeyenden gelip, belirsizin içinden geçerek, sonsuza yol alan' diziler olarak nitelendirilecektir.⁹

Başlangıcı belli olmayan bir zamandan, şimdiki zamana nasıl erişildiğini kavrayamamız, 'zaman' kavramının doğası gereğidir. Zamanın böyle bir niteliğe sahip olması, çözümlemesi yapılmakta olan durumun, doğru tanımını kabul etmemiz için gereksinim duyacağımız gerekçelerin inkâr edilmesine yeterli olmayacaktır.¹⁰

Zaman konusundaki doğru söylemler, zaman içinde gerçekleşen olaylar için de geçerlidir. Zamanın sınırsız olması durumunda, evrenin zaman içinde başladığının kanıtı da yok demektir. Ayrıca, silsile yoluyla yapılan sentezlemeye başvurmanın, yapılan işe, 'gereksiz öznellik' katacağı düşüncesi de bir vakıadır.¹¹ Sonuç olarak, kanıt, yalnızca geçmiş zamanla sınırlı olacak, alınacak sonuç ise, yanıltıcı nitelik taşıyacaktır.

Kant'ı eleştiren düşünürlerden bir diğeri de Russell'dır. Russell, Kant'ın yaptığı 'zamanın belirsizliği' tanımını, 'hatâ yapıyor' diye eleştirmesiyle ünlüdür.¹² Öncelikle, Russell, 'zamanın sonsuzluğu' düşüncesini zamana özgü bir özellik olarak belirtir. Bu özellik, olaylar dizisine türevsel uygulanabilir. Bu durumda, sözü edilen bu özellik, olaylar dizisine yeni katılacak olaylar için ön koşul olacaktır. Böylece, dizide sona kadar gidilmesi şartı ortadan kalkar.

Kemp Smith gibi, Russell da hatâlı girişiminden dolayı, Kant'ın 'kendi düşünce sistemine zarar veren' bir sorunu olduğunu belirler.¹³ İkinci olarak da, Russell, Kant'ın sınırsız dizilere yönelik kanıtını eleştirir. Kant'a göre, belirsiz bir dizi olay, belli bir sürede, sentezlemeler yoluyla, tamamlanamaz; yani, evrenin başlangıcı bilinmiyorsa, var oluşunu başlangıcı belli olmayan bir zamandan beri sürdürmektedir. Acaba, Kant, bu kadar acemice gerçekleştirilen bir yanılığa niçin düştü?

⁸ *a.g.e.*, s. 484.

⁹ *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁰ *a.g.e.*, aynı yer.

¹¹ *a.g.e.*, aynı yer.

¹² Bertrand Russell, '*Dış Dünyaya İlişkin Bilgimiz*', 2.bsm, Newyork: W.W. Norton ve Co., 1929, s.170.

¹³ *a.g.e.*, s.171.

Russell'a göre, Kant, 'olayların, içinde bulunulan zamanda başladığı' düşüncesinden hareket etmiştir. Bu nedenle, şimdiki zamandan başlayıp geriye doğru yol almış ve olayları sentezlemeler yaparak değerlendirmiştir. İzlediği yol nedeniyle, ulaşmayı umduğu sonuca, doğal olarak, varamamıştır. Zirâ, dizinin sonu belirsizdir. Yalnızca bugüne doğru gelen olaylar dizisinin sonu bellidir, o son da içinde bulunulan 'an'dır. 'Zihinsel alışkanlıklardaki müzminleşmiş öznellik' nedeniyle, Kant, iki ayrı diziyi karıştırmıştır. Sonu olmayan zihinsel serileri, sonu belli, ama, başlangıcı belli olmayan, fiziksel olaylar serisine eşdeğer tutarak, 'zayıf ve temelsiz' bir akıl yürütme yöntemine geçerlilik kazandırma yolunu seçmiştir.¹⁴

Russell, eleştirilerini sürdürür: 'Kant, geçmiş zaman sınırsızlığının, gelecek zaman sınırsızlığından daha az olası olduğuna inanır' der. Böyle bir inancın gerekçesinin ise, geçmişin tamamlanmış olması ve sınırları belli olmayan bir var oluşun tamamlanamayacağı düşüncesi olduğuna işaret eder.¹⁵ Russell, Kant'ın bu düşüncesinin anlamsızlığına değinir ve onun, sınırsızı, 'sonu olmayan' diye algıladığını vurgular. Ama, geleceğin elbette bir sonu vardır ve gelecek zaman 'kesin olarak' geçmiş zamanla aynı düzeydedir.¹⁶

Russell'ın bir diğer eleştirisi, Kant'ın 'olaylar kategorisi kavramı' konusundaki düşüncesine yöneliktir. Russell'a göre, Kant'ın antinomisindeki tezi, 'kategori' kavramının kullanımını kavramaktan uzaktır.¹⁷ Kant'a göre, bir olaydan önce gelen olayların, ayrıntılarıyla açıklanabilmeleri gerekir; ancak, olayların sayısı belli değilse, tanımlama da yapılamaz. Russell, bu bağlamda, Kant'ın 'sentezler silsilesi' derken, sayılandırmayı kastettiği kanısında olduğunu belirtir. Aynı zamanda da, uygulamada sınırsız dizilerin sıralamasının veya sayılandırmasının yapılamayacağını kabul etmekten geri durmaz. Ona göre, ancak, kümenin tanımı yapılabilir. O zaman da karşımıza, kümenin 'sınırlı' ya da 'sınırsız' olması sorunu çıkar. Bu durumda, 'sınırsız küme' konusunda bir çelişki yok demektir. Russell'a göre, Kant, önceden gelip geçen olayları, sonradan gelen olayların nedeni saymakta ve bu nedenle

¹⁴ *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁵ *a.g.e.*, s.195.

¹⁶ *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁷ Bertrand Russell, '*Matematiğin İlkeleri*', 2.bsm, Londra, George Allen ve Unwin, 1937, s.459.

124 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

de, 'sebepl', 'mantıksal olarak' 'sonucun' önüne geçmektedir. Russell, sonunda, 'sınırlım bu düşünce geçerlidir' diyerek Kant'ın yaklaşımına destek verir.¹⁸

Ama, sonradan göreceğimiz gibi, neden ve sonuç eşdeğer sayılacak, nedenin sonuca, sonucun nedene üstün gelmesi, söz konusu olmayacaktır. Russell'a göre, antinominin tezi, bu nedenden yanlıştır; tezin reddedilme nedeni, neden-sonuç ilişkisindeki eşitliktir.

Kant'ın önermesini reddeden görüşlerden bir diğeri şöyledir: Olaylar dizisinin sonunun olması, o dizinin sınırlı olduğu anlamını taşımaz. Bir başka deyişle, G.E. Moore, olayların şimdiki zamanda sonlanıyor olmasının, dizinin sınırları olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgular; diziyi 'sınırsız' olarak nitelemekten kastımız, olayların diğere yönde sonlarının olmadığıdır; yani başlangıçlarının olmadığıdır.¹⁹

Daha yakın dönemlere geldiğimizde, P.F. Strawson'un şöyle dediğine tanık oluruz: "Bir dizi olayın son elemanı yok demek, sadece ilk elemanı var veya yok demektir; bu seçeneklerden 'ilk elemanı yok' demek, diğere seçeneğe göre daha doğru olanıdır, çünkü dizinin sınırları belli değildir."²⁰

Kant, olaylar dizisini kıyaslamakla, olaylara sayısal değer vermek seçeneklerinden sayısal değer vermeyi, kıyaslamaya yeğleyerek yanılığa düşmüştür; sayısal değer vermek için başlangıç olarak bir noktanın alınması gerekir. Oysa, sözünü etmekte olduğumuz dizinin başlangıç noktası belli değildir.

Kant'ın 'sınırsızlık tanımı'nı C.D. Broad da benimsemez: Adım adım gerçekleştirilmesi gereken bir girişime gönderme yapar. Bir quantumun sınırlılığının olanaksızlığını veya böyle bir diziyi sonlandırmanın imkânsızlığını belirterek, 'sınırsızlık' tanımına geçerlilik kazandırmaya çalışır.²¹ Zaman etkeninin daha az önemseniyor olması, sınırlı bir uzunluğun ölçümünün anlık yapıyor olması, ölçümlerin bir silsile halinde tekrar tekrar yapılması durumunda bile, bir fark

¹⁸ *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁹ George Edward Moore, '*Felsefenin Bazı Temel Sorunları*', Muirhead Felsefe Kütüphanesi, Londra, George Allen ve Unwin, 1953; Newyork: Macmillan Co., 1953, s.180.

²⁰ P.F. Strawson, '*Aklın Sınırları*', Londra, Methuen ve Co.,1966, s.176.

²¹ C.D. Broad, '*Kant'ın Matematiksel Antinomileri*', Aristoteles Derneği Yayınları 40 (1955):3.

oluşmaması, uzunluğu sınırlı hiçbir dizinin sınırsız bir çizgiyle tam örtüşemeyeceği durumundan kaynaklanmaktadır. Kant'ın tezindeki sorun, zamanı, uzay gibi değerlendiriyor olmasındandır. Uzayda, sentezler silsilesi gerçekleştirmek, uzayın eşdeğer öğelerini ölçüm silsilesine maruz bırakmaktır. Ancak, söz konusu uzay yerine zamansa, ölçüm sürecinin esası, silsiledir. Oysa, Kant, zamanı bir uzanım gibi düşünür ve şimdiki zamandan başlayıp, sentezleme eylemini geriye dönük olarak gerçekleştirir. Ama, zamanın bu uygulamaya tâbî tutulması, savunulacak gibi değildir, zirâ, o zaman, olayların ne hızla akmakta olduğunun yanıtlanması gerekir. Bu sorunun yöneltilmesi ise, anlamsızdır. Tüm bunlara karşın, bu tür bir ölçümün sonucu, sınırlı her bir sayı için, o sayıdan önce, bir evrenin olduğudur.

R.G. Swinburne, Kant'ın tezini çürütmek amacıyla, Aquinas'ın kelâmî öneriyi savunanlara verdiği yanıtı yeniden gündeme getirir.²² Bir diziyi aklımıza getirdiğimizde, o dizinin ilk elemanını düşünür, daha sonra da dizinin diğer elemanlarını göreceli olarak incelemeyi sürdürürüz. Bu durumda, tamamlanmış bir sınırsızlık olası gibi görünmektedir. Fakat dizinin ilk elemanına değil de, son elemanına sahipseniz ne yapacaksınız? Swinburne, böyle bir dizinin var olup olamayacağı konusuna temkinli yaklaşılması gerektiğini onaylar, ama, diyelim ki, böyle bir dizi var, işte o zaman, tamamlanmamış bir sınırsız serinin olanaksızlığı artık, açıkça belli olmayacaktır. Daha doğal geldiği için, diyelim ki, seri, bir nedenler silsilesidir, sonuçlar silsilesi değil ve eğer, serinin ilk elemanı olarak içinde bulunduğumuz zamandan başlayacak olursak, hep geri geri gitme olasılığı vardır. Bu durumda da, serinin son elemanına ulaşamayacak ve dizi, 'tamamlanmamış sınırsız' bir dizi olamayacaktır.

²² R.G. Swinburne, *'Evrenin Başlangıcı'*, Aristoteles Derneği Yayınları 40 (1966): 131 -2; R.G.Swinburne, *'Uzay ve Zaman'*, Londra, Macmillan, 1968, ss. 298-299. Swinburne'ün Aquinas'ı doğru bir biçimde temsil edip etmediği tartışma konusudur. Aquinas'ın doktrinini için bkz. E. Bertola, 'Thomas Aquinas ve Evrenin Ezeliliği Sorunu', *Revista di Filosofia Neo-Scholastica* 66 (1974): 312-355. Aquinas'ın Bonaventura ile tartışmasının çözümlenmesi için bkz. Francis J. Kovach, 'Aziz Bonaventura ve Aziz Thomas'a Göre Evrenin Ezeliliği Sorunu-Eleştirel Bir Çözümleme' *Southwestern Journal of Philosophy* 5 (1974): 141-172. Kovach, tartışmada galip gelenin Bonaventura olduğunu açıklar. Ayrıca bkz. Lucien Roy, 'Yaradılış Düşüncesinin Başlangıcına Dair Felsefi Notlar', *Sciences Ecclesiastiques* 2 (1949): 223. Burada, Aquinas'ın verdiği yanıtta yetersiz kaldığına değinilmiştir.

126 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

P.J. Zwart'a göre, serinin başının veya sonunun olmasının benimsenmesi, 'eğer, seçeneklerden birisi olası ise, diğer seçenek de olasıdır' ilkesine dayanarak, mümkün olacaktır.²³ İşte, Zwart, Kant'ın bu ilke doğrultusunda hareket ederek bir ilk olayın varlığını kanıtlama yolunu seçtiğini öne sürer.²⁴ Ancak bir ilk olayın var olması, sınırsız sayıda geçmişte kalan olayın bulunmasını olanaksız kılacaktır -bunun anlamı, en son olay yoktur- böyle bir sonuç ise, gerçek dışı olacaktır. Kant, bir ilk olayın varlığını kabul eder, en son olayı bizzat görür ve olaylar dizisinin sınırlı olduğu sonucuna varır. Ama, 'geçmiş zaman sınırsızdır' dediğimizde, içinde bulunduğumuz zamandan başlayıp geriye doğru gidecek olursak, serinin ilk olayına asla ulaşamayız. Aynı düşünme yoluyla, geleceğin sınırsızlığını, 'gelecekteki olaylar silsilesinin son olayı olmayacaktır' diye bir sonuca vardırabiliriz. Aslında, Zwart, şunu belirtmektedir: Kant, zamanın 'sınırlı' olduğunu kanıtlarken, bir ilk olayın var olduğunu nasıl benimsiyorsa, dizide bir son olayın olacağını da kanıtlaması gerekmektedir. Durumda bir simetri vardır: İçinde bulunduğumuz zamanda gerçekleşmekte olan olay, başı ve sonu belli olmayan bir olaylar serisinin, herhangi bir yerinde gerçekleşmektedir.

Bu karşı çıkışların savunucularının durumlarına bakınca, itirazların şaşırtıcı bir biçimde zayıf kalması olasıdır. Norman Kemp Smith de, Broad'un, Kant'ı suçlarken kullandığı ifadeyi aynen benimser: Kant, zamanı mekânsallaştırmaktadır. Smith, zamanı iki ucu belirsiz, bir hat boyunca uzanıp giden bir olgu olarak algılamaktadır. Kant'ın, neden yalnızca geçmiş zamana ilgi duyduğunu Smith'in anlamaması, şaşırtıcı olmasa gerek. Kemp Smith'e göre, hem geçmiş hem de gelecek vardır ve olaylar burada gelip geçmektedir. Broad tarafından ısrarla belirtilen zamanın ardarda gelirlilik özelliğini Smith'in bütünüyle göz ardı etmesi başarıdır. Başka bir biçimde söylersek, zaman ve içinde gerçekleşen olaylar aslen sınırsızdır; Russell'ın belirteceği gibi, tüm olaylar sınıfi ve zamanlar eşzamanlı olarak verilir. Hâl böyle ise, Kemp Smith'in itirazları tamamen doğrudur; biri herhangi bir noktada sınırsız Kantoryan kümeye ayak basarsa, o zaman geriye ya da ileriye doğru gidiş, 'sınırsız' ve 'tamamlanamaz' olacaktır. Kümeye düşüş (...-3, -2, -1, 0, 1, 2, 3,...) gibi ifade edilecek ve serinin başına ya da sonuna erişebilme çabası

²³ P.J.Zwart, '*Zaman Hakkında*', Amsterdam ve Oxford: North Holland Publishing Co., 1976, s.238.

²⁴ *a.g.e.*, ss. 242-243.

olacaktır. Bu durumda, ardarda sentezleme yöntemi, tüm öğeler birlikte bulduklarından, uygulanamayacaktır. Ayrıca, serinin herhangi bir yerinde, dizinin hep 'tamamlanmış' ve daima 'sınırsız' olacağıının benimsenmesi, yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak, böyle bir yaklaşım, zamanın kabaca hafife alındığı anlamına gelecektir. Zira, mekânda gerçekleşen olaylardan farklı olarak, zaman içinde gerçekleşen olaylar, bir seri olarak, var olurlar ve geleceğin olayları da henüz gerçekleşmiş olaylar değildirler. Bu nedenle, biz, devamlı olarak, tüm geçmiş olayların birikimiyle tamamlanmakta olan bir dizi olayın bir ucunda değiliz. Her yeni olay, bu olaylar topluluğunu bir kez daha tamamlar ve olaylar koleksiyonunun hacmini genişletir. Başka bir ifadeyle, koleksiyon, ardarda gelen olayların eklenmesiyle yeniden biçimlenir ve buna, Kant, 'ardarda sentezleme' der. Zamansal özellikli olaylar dizisi, böyle algılandığında, Kemp Smith'in, 'zamansal sınırsızlıkta dizinin hep sınırsız olacağı' vurgusu, 'olayların, zamansal sınırsızlıkta geri geri gittiği düşüncesi'nin saçmalığını gösterecektir. Zirâ, olaylar dizisi ya da topluluğu sınırlı değilse, böyle bir dizi ya da topluluk, ardarda gelen ekleme yoluyla oluşturulmuş olamaz. Böyle bir durum, ancak verilecek bir zaman için geçerli olabilir; bu da zamanın niteliği ile çelişkili ve saçma bir seçenektir. Zirâ, Tanrı, evreni, zamanda yoktan var ettiyse de, O bile, evreni, geçmişi olmayan bir varlık olarak, yaratmaya muktedir değildir; 'sınırsız' bir geçmişten söz etmemek olmaz. Ancak, böyle bir yolun izlenmesi, eğer, serinin daima 'sınırsız' olması gerekiyorsa, olaylar dizisinin oluşturulmasının tek yöntemidir.

Bu aynı sorun, Tristram Shandy'de ve Zeno'da da vardır, çünkü geçmiş olaylar dizisinin herhangi bir yerinde, geçmiş olayların sınırsızlığı ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durumda da, seride, ne olduğu tam belli olmayan sınırsız bir olaylar topluluğu meydana gelmektedir; böyle bir sonuç ise, çelişkiyi beraberinde getirmektedir, çünkü olaylar serisi zaman içinde ardarda gelen olaylardan oluşmaktadır. O zaman da, Kant'ın görüşünden sapmış oluruz.

Kant, 'içinde bulunulan zamandaki olayın gerçekleşmesi, ancak olayla ilgili tüm belirleyici bilgiler varsa mümkündür' demektedir. Bu, eğer, geçmiş olaylar serisi sınırlı değilse, tüm belirleyici koşullara sahip olamayacağız demektir. Çünkü sınırsız bir serinin koşulları eklemeler silsilesi yoluyla tamamlanamaz. İçinde bulunulan zamanda gerçekleşen olayın, hangi koşullarda meydana geldiğinin açıklamasını Kemp

128 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

Smith'in yapamadığının farkındayız; hattâ o, böyle bir gerçekleşmenin, mâkul bir açıklamasının olmadığını da kabullenir. Ama, zamanın doğası gereği, olaylar serisinin olması gerektiğini vurgulamaktan da geri durmaz. Böyle bir yaklaşımın doğru olmadığını daha sonra göstereceğiz.

Russell'ın itirazlarını da kolayca etkisiz kılabiliriz. İlk olarak, bir serinin sınırsız olduğundan söz etmekte belirgin bir yanlgı yoktur. Böyle bir serinin sınırsız sayıda elemanı vardır. Kümelerin sınırlı ya da sınırsız olduklarından öncelikle söz etsek bile, kümede yer alan serinin elemanlarının gerçekten sınırsız olduklarını belirtiyor olabiliriz. Ancak, soyut küme derhal veriliyor olsa bile, seri aynı özellikte değildir: Serideki olaylar, gerçek dünyaya ardarda girerler. Bu yüzden, sentezler silsilesiyle tamamlanma için, zamana dayalı bir seri gereklidir. Öznellikten uzaklaşan bir biçimde, ilk olarak, Kant'ın, sentezler silsilesine yaptığı göndermenin, zamana dayalı serinin var oluşuna yönelik olduğu; ikinci olarak, sınırsız olaylar topluluğunun, eklemeler silsilesi ile tamamlanmasında, zaman etkeninin, herhangi bir rolünün olmadığı söylenebilir. Belirtilen bu yöntemle, sınırsızın oluşturulması olanaksız olduğundan, geçmişte kalan olaylar serisi sınırsız olamaz.

Kant'ın, üzerinde çok tartışılan bu yanlgıya neden düştüğünün Russell tarafından yapılan değerlendirmesine gelince; yanılanın, Kant değil, Russell olduğunu anlarız. Zirâ, zamana dayalı seriyi aklımıza getirdiğimizde, zaman içinde bir geriye gidiş oluştururuz ve oluşan geriye gidiş, sınırsızdır:

Şimdiki zaman-----Geçmiş zaman

0, 1, 2, 3, 4, 5,

Russell, bu seri sınırsızdır ve sonu belli değildir vurgulamasını yapar. Zira, olaylar öne doğru yol almaktadır ve olayların sonu yoktur. İşte, asıl sorun da buradadır. Çünkü, eğer gerçek olaylar serisi sınırsız ise, seri eklemeler silsilesi ile tamamlanmış sınırsız bir seri olacaktır:

Geçmiş zaman-----Şimdiki zaman

.....-5, -4, -3, -2, -1, 0

Bu durum, sanki başlangıcı belli olmayan bir zamandan birinin eksi rakamlardan başlayıp, sıfıra doğru gelerek yazdıklarını bitirmesi gibi olacaktır.

Dichotomi'nin ikinci baskısındaki tutarsızlığı tartışırken, Black'in de belirttiği gibi, gerçek olaylar serisinde örneği görülen bu tür olayların algılanması, zihinsel geriye gidişte karşılaşılan güçlükteki gibi, sonu açık serilerin algılanmasından bile daha zordur. Serinin başının olmaması, ama, bir sonunun olduğu düşüncesi, durumun, akıl dışı olarak değerlendirilme nedenidir. Zirâ, eklemeler silsilesi yoluyla sınırsız bir olaylar topluluğu oluşturulduğu belirtilmektedir ki, böyle bir oluşum olanaksızdır. (Bu durum, Zeno'nun tutarsızlıklarında tartışılan sorunu da gündeme getirmektedir.) Serinin başlangıcı belli, sonu belli değilse, olası bir sınırsızlık durumunu akla getirebiliriz; tıpkı, gelecekteki gibi:

Herhangi bir zaman-----Gelecek

0, 1, 2, 3, 4, 5,

Bu betimleme, gelecek gibi olası olmayıp, bir vakıa olan zamansal ve geçmişte kalan olaylar serisine uygulanamaz. Russell, sınırsız zamana dayalı geriye giden olaylar konusunda var olan akıl dışı sorunun çözümlenmesine katkı sağlamaktan çok, durumu daha da içinden çıkılmaz kılmaktadır.²⁵

²⁵ Geçmiş zamanda kalan olaylar dizisini, önceki olaylar, sonraki olaylar değişimiyle w tipi dizi olarak düşündüğümüzü kasteden James Thompson da, Russell'in düştüğü yanılgıya düşer: ..., 4, 3, 2, 1. Thompson, Kant'ı 'evrenin bir başlangıcı olmadığı' önermesini, 'evrenin başlangıcı vardı ve başlangıç çok eski zamanda kaldı' önermesiyle değiştirmekle suçlar. (*Felsefe Ansiklopedisi*, bkz. 'Matematik ve Mantıkta Sonsuzluk', James Thompson.) Thompson'ın belirttiği gibi, yalnızca zihinsel kavrama yetimiz, dizide sıralama yapabilir; dizinin kendisi w tipi dizi olup, negatif değerli sayılardan meydana gelir. Kant, çok geçmiş zamanda kalan başlangıç imâsında bulunmaz. Başlangıcı belli olmayan dizinin akıl yoluyla algılanabilme güçlüğü nedeniyle, Kant'ın düşündüğü sentezler silsilesine dair bir başlangıç belirlenmiştir. Ard arda gelen olayların oluşturduğu, ama, aslında, sınırsız olan bir diziyi anlayamayız; o kadar güç bir durumda kalırız ki, olayların bir başlangıç noktası olduğunu aklımıza getirir, bu başlangıcın ne zaman olduğunu gizli gizli düşünmeden edemeyiz. İşte, bu nedenledir ki, kimsenin, tüm negatif sayıları yazarak -1'e ulaşacağı beklentisi içinde olamayız. Bu nedenle, numaralandırmaya gidebildiğimiz kadar geri giderek başlar, oradan geri numaralandırmaya devam ederiz. Böyle bir yolun izlenmesi elbette doğru olmayacaktır ve sıralamanın algılanamaz olması durumu

130 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

Sonuç olarak, Russell'ın, gelecek zaman ile geçmiş zamanı eşdeğer sayan ısrarlı tutumu, geçmişini sınırsız olarak düşündüğünden, geleceği de sınırsız olarak değerlendirmesi, nasıl bir yanılgı içinde olduğunun göstergesidir. Bu akıl almaz değerlendirme, ya geçmişini, 'olası sınırsız', ya da geleceği, 'gerçek sınırsız' olarak değerlendirmekten kaynaklanmaktadır.²⁶

Zamanın akıp gitme sürecinin bir noktasında, olaylar serisinin hep sınırlı ve artıyor nitelikte olacağı düşüncesinden yola çıkarak, 'evren var oldu ve varlığını sonsuza kadar sürdürecektir' diye düşünmenin saçma bir yanı yoktur. Ancak, 'evrenin bir başlangıcı yoktu ve olaylar serisi, zaten aslında sınırsızdır' demenin de mantıksal bir açıklaması yoktur. Russell'ın Kant'ın tezine itirazlarının ikinci grubuna, Pamela Huby etkili yanıtlar verir.²⁷

İlk olarak, Huby, bir olayın öncesinde geçen olayların sayılarının çoğaltılması için 'genişletme yöntemi'ne başvurulması gerektiğine, Kant'ın asla değinmediğini öne sürer; ona göre, Russell'ın konuya ilişkin

da Kant'ın düşüncesinin onaylanması anlamına gelecektir. Zira, geçmişte kalan olaylar dizisi, gerçekten sınırsız olmasına karşın, olayların sıralanmasında başarı elde edilmiş olacaktır.

²⁶ J.J.C. Smart da aynı yanılgıya düşer. Her ne kadar geçmişte kalan olaylar dizisini doğru olarak, w tipi dizi diye adlandırıyor olsa da, dizinin, aslında, sınırsız olduğunu, yalnızca gelecekteki olayların sınırsız olma olasılıkları olacağını saptayamaz. Smart, Kant'ın 'olaylar, zamandan geçerek gerçekleşir' görüşüne sıkı sıkıya sarıldığını öne sürer; Kant, evrenin bugünkü durumuna, geçmişte gerçekleşen olaylar dizisi sonucu ulaştığını ve bu nedenle de, sınırsız sayıda gelecek olayın tamamlanması gerektiğini düşünmektedir. Aksi halde, Kant, tıpkı 'sınırsız gelecek' hususunda şaşırıldığı gibi, 'sınırsız geçmiş' konusunda da belirsizliğe yönlenecektir. 'Sınırsız geçmiş' ve 'sınırsız gelecek' arasında 'kusursuz simetri' vardır. (*Felsefe Ansiklopedisi*, bkz. 'Zaman', J.J.C. Smart.) Smart'ın değindiği, bu efsane gibi olmuş zamandan geçiş kavramına bazı kelâmî tartışma metinlerinde (özellikle Saadia'nın) rastlanmakla birlikte, Kant'ın tezinde, bu duruma, üstü kapalı olarak bile değinilmemiştir. Kant, varoluşun, zamandan geçerek, içinde bulunulan zamandaki olaya ulaştığını öne sürer. Ancak, şimdiki zamanın içinde gerçekleşecek olayın önkoşulu, tüm belirleyici şartların oluşmuş olmasıdır ve eğer bu şartlar sayıca sınırsız ise, bunların sentezler silsilesi ile oluşabilmesi asla mümkün değildir. Tartışmamızda yer alan 'zaman içinden geçiş efsanesi'nin olaylarının, eklemeler silsilesi ile tamamlanması da söz konusu olmayacaktır. Kant'ın gelecek konusunda şaşkınlığa uğramamasının nedeni ise, geleceğe yönelik herhangi bir noktadan bakıldığında, gelecek potansiyelin sınırsız olmasındandır yalnızca.

²⁷Pamela M. Huby, 'Kant mı Cantor mu? Eğer, Gerçekse, Evrenin Hem Zamanda Hem de Mekânda Sınırları Bellidir', *Felsefe* 46 (1971): ss. 121-123

değerlendirmesi ise, doğru değildir. İkinci olarak, Huby, sebep ve sonucun eşdeğer düzeyde olmalarına ilişkin tartışmanın sonuçsuz kalmasının sorumlusu olarak da bizzat Russell'ı görür.

Kitabının yedinci bölümüne baktığımızda, bu konuyla ilgili olarak, Russell'ın şunları yazdığına tanık oluruz: 'Sebep ve sonucu eşdeğer mantıksal düzleme oturtmak mümkün değildir; kanıtlamak istediğim de zaten bu olanaksızlıktır.'²⁸ Aslına bakılacak olursa, Russell, sebep ve sonuç ilişkisi yerine geçebilecek bir üçüncü seçeneğin formülüne ulaşmak, bunu yaparken de diğer iki seçenektan yararlanmak istemektedir. Ama, bahis konusu üçüncü durum, mantıksal olarak, diğer ikisinden farklıdır ve zaman bakımından o ikisinden önce gelme olasılığı olduğundan, 'sonuç' olarak kastedebileceklerimizden biri olmayacaktır. Tüm tartışma, Kant'ın, antinomisinde sözünü ettiği önermesinden saptırılmış gibidir. Öte yandan, şu soruyu da sorabiliriz: Sebebin, sonuca kıyasla, mantıksal önceliğe sahip olmasının zamansal öncelikle ilgisi nedir? Kant'a göre, içinde bulunulan zamanda gerçekleşen olay, tüm zamansal öncelikli koşullar sağlanırsa, meydana gelir. Bu tür bir önermede, mantıksal önceliğin yeri olamaz. Kant'ın çözümlemesi sağlam temellendirilmiş gibidir; zirâ, 'zamansal sıralama ile oluşturulan bir olaylar dizisinde, bir olay, diğer bir olaya göre önceliklidir' demenin mantığı yoktur. Sonuç olarak, sınırsız bir serinin elemanlarına sıra numarası vermenin uygulamada olanaksız olmadığını düşünebiliriz. Russell'ın bundan kastettiği, yeterli zamanımızın olmadığı ise, 'gerçek sınırsız olan'ın yapısı gereği, dizinin eklemeler silsilesi yöntemiyle oluşturulamayacağıdır. Russell'ın, sınırsız sınıfa yönelik çelişkili durum olmadığı yolundaki açıklamasına katılırız; sınırları belirsiz küme, sınırsız birikim silsileleriyle gelen, eklemeler yoluyla gerçekleşen olayların sonucudur; işte, hem bizim, hem de Kant'ın sorguladığı da bu sonuçtur.

Moore ve Strawson'un itirazlarının, Kant'ın akıl yürütme yöntemine yönelik olmaması ilginçtir. Kant, 'olayların bir sonu vardır, öyleyse, dizi sınırlıdır' diyecek kadar acemice bir tutum sergilemiş olamaz. O zaman sorun şudur: Dizi, sınırsız ise, bu dizi, sentezler silsilesi sonrası oluşmuştur ve böyle bir oluşumun gerçekleşmesi olanaksızdır. Bu nedenle, serinin sınırları bellidir. Strawson'un üstü kapalı bir biçimde belirttiğine göre, bunun, Kant'ın önermesindeki

²⁸ Russell, 'İlkeler', s. 496.

132 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

sayısal değerlendirmeyi akla getiriyor olması da gerekmez; zamana dayalı olaylar dizisi, silsileler oluşturdukları için, yapısal bakımdan sınırsız olamazlar. Önermenin çeldiricileri Kant'ın girişiminin yanlışlıklarını göstermeye çalıştığı sırada, zamanda geriye giderek, dizinin sınırsızlığını kanıtlama girişiminde bulunduğu anda, sayısal değerlendirme sorunu ortaya çıkmaktadır.

Moore'un kendisi de kabul etmektedir ki, yapılan itirazlar, Kant'ın akıl yürütme yönteminin özüne yönelik değildir ve Kant'ın çözümleyemediği bir 'gerçek zorluk' vardır.²⁹ O zaman da, Moore, şöyle bir soru yöneltir: "Kant'ın 'belirgin bir biçimde yanlış' çıkarımından, madem ki, hiçbir şey zamanda var değildir, öyleyse zaman diye bir kavram yoktur sonucunu mu çıkarmalıyız?"³⁰ Böyle bir sonucun çıkarılması, doğal olarak, doğru olmayacaktır; ancak, sonucun ikna ediciliği Kant'ın antinomisindeki tezinin sağlamlığına bağlıdır ve Kant'ın antitezi, ne yazık ki, ikna edici olmaktan uzaktır. Kant'ın tezi ve antitezi karşılaştırıldığında, tezinin ikna ediciliği belirlenir. Buradan da, zamana dayalı olayların, bir sınırı olduğunu ve bir ilk olayın gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kant'ın 'sınırsız' tanımına, Broad'ın itirazı, söz konusu olaylar serisinin, 'gerçeklik' ve 'zamansallık' niteliklerinin kabullenilmesi bakımından yetersizdir. Çünkü tartışma, bir dizi olayın sentezlenmesi sonucu elde edilen gerçek bir seri üzerine yapılmaktadır; 'sınırsız'ın tanımlarından birine göre, sınırsız bir dizinin sentezler silsilesi aracılığıyla tamamlanamayacağına bilinmesi çok önemlidir. Broad'ın ölçüm çubuğu örneği, sınırsız bir çizgide, sınırlı sayıda ve aynı uzunlukta ayrı bir yer olmadığını belirtir. Ama, bizi ilgilendiren soru, eşit ayrımlı olaylar silsilesi yardımıyla istenen özelliklere sahip bir çizginin oluşturulabilir olup olmadığıdır. Sınırsızlığın işte bu özelliği, Kant'ın ilgisini bu denli çeker.

Kant'ın, zamana uzay değerlerini vermesine yönelik eleştiriler de, bir temele dayanmamaktadır. Zamana dayalı olma sürecinin gerçek silsile niteliğini taşıması, Kant'ın tezi için çok önemlidir. Russell'in

²⁹ Moore, 'Sorunlar', ss.180-181. Moore, kendisini, Kant'ın akıl yürütme yönteminin yanlış olduğunu belirtemeyecek kadar güçlü görmez. (a.g.e., ss. 198-200.)

³⁰ a.g.e., ss. 180-181.

düştüğü, olayların zihinsel geri çekilmesi ile fiziki dizileri karıştırma yanlışlığına Broad da düşer; içinde bulunulan zamandan geriye giderek ölçümleme girişiminde bulunan Kant değil, Broad'dur. Bu durumda, Broad, 'şimdi' den başlayıp geriye doğru giderek ölçümleme yapar (olayların gerçekleşme sırası, şimdiki zamanda başlamış, geriye doğru gitmiş gibi!) ve 'her sınırlı zaman dilimi öncesi için bir evren vardı' sonucuna ulaşır. Bu sonuca ulaşmak ise, geçmiş olaylar silsilesi hakikaten sınırsızsa, şimdiki olaylar silsilesinin de gerçekten sınırsız olduğunun kanıtı olacaktır. Yanıtlanması gereken asıl soru ise, silsilelerin birbirine eklenmesi sonucu, gerçekten sınırsız olanın nasıl oluşturulabileceğidir. Kant'ın kanıtının özünde bulunan bu sorunun yanıtını, Broad, hiç vermemiştir.

Swinburne de şimdilerde yaygınca duyulur hatâyâ düşmektedir. O, başlangıçtan başlayıp, sınırsız tanımlama girişiminde bulunarak, sınırsız olanı tamamlamanın mümkün olamayacağını kabul eder. Başlangıcı belli olmayan, fakat sonu olan bir seriyi kuşkuyla karşılamamanın anlamsızlığını benimser. Olaylar dizisini, olayların, zamanda geriye gidişinin, son seride olduğu gibi gerçekleşmesi nedeniyle, şu andan başlayıp geri geri giderek, zihnimizde yeniden numaralandırdığımızı belirtir. Bu durumda, dizinin, artık tamamlanmış olduğunu, sınırsız olmadığını vurgular. Swinburne, sadece, 'zihinsel seri' ile 'gerçek seri'yi birbirine karıştırmakla kalmaz, aynı zamanda, bu karmaşık durumun savunuculuğunu da yapmış olur. Acaba, Swinburne, zihinsel olarak, şimdiki zamandan başlayıp, zamanda geriye doğru giderek, gerçek serinin, sonu belli olmayan fakat başı belli olan bir seriden, başı belli olmayan fakat sonu belli olan bir seriye dönüştürülebileceğine inanıyor olabilir mi? Swinburne, şunu kavramakta zorlanmaktadır: Seriyi zihinsel olarak kavrayışımız, serinin ontolojik niteliğini, sonu veya başı belli olan dizi olmasını veya sınırsız serinin eklemeler silsilesinden oluşmasını etkilemez. Swinburne, konuyu algılamadaki kuşkulu tutumunda haklıdır.

Zwart'ın çözümlemesini yıkan da bu türden bazı yanlış anlamalardır. Kemp Smith gibi, Zwart da olayları bir dizi olarak, gelecekteki olayları da tıpkı geçmişteki olaylar gibi, gerçek olaylar olarak algılar. Oysa, gelecekte gerçekleşecek olan olaylar, henüz meydana gelmediklerinden, geçmişte gerçekleşmiş olaylar gibi değildirler. Bir ilk olayın varlığı durumunda, sonrasında gelen olayların daima sınırlı olacağı gerçeğine dayandığımızda, Kant'ın bir son olayın

134 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

gerçekleşeceğini kanıtlama sorumluluğu olmayacaktır. Kant'ın önermesi, bir temel ilke de değildir: Olaylar dizisinin sınırsız olamayışı, bir sınırsızın, sentezler silsilesi ile tamamlanamayacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kant, bir ilk olay önerisinde bulunacak kadar deneyimsizce davranmış olamaz. Ayrıca, Zwart, olaylar dizisinin zihinsel olarak algılanmasını, serinin âni ileri hareketleriyle karıştırma yanlışlığına da düşer.

Burada, tüm düşünürlerin Kant'ın tezine karşı olduklarının izlenimini vermemizde yarar vardır. Aslına bakacak olursak, bazıları, Kant'ın birinci antinomisindeki teze arka çıkmaktadırlar. Örneğin, G.J. Whitrow, Kant'ın tezine destek vermekle kalmaz, modern matematiksel sınırsızlık kuramlarının tezi çürütemeyeceğini belirtir ve tezin, zamansal kavramlarla ilgili olmakla birlikte, modern set kuramının zamana yönelik tüm göndermelerden arındırıldığını ifade eder.³¹

Whitrow, bizi Cantor'un sınırsız setlerinin yalnızca düşüncemizin ürünü oldukları konusunda uyarır; '...Cantor'cu sınırsızın zaman kapsamına girmesi...' ne dikkatli yaklaşmamız gerektiğini belirtir.³² Zeno'nun ikili görüşü ile Kant'ın antinomisini kıyaslarken, Whitrow'un yorumu, Zeno'nun ikili görüşü ile Kant'ın tezindeki Achilleus Paradoksları'nı mukayese etmesi ilginçtir ki, şu âna kadar, sınırsız sayıda olaylar silsilesi gelip geçmiş olamaz, zirâ, 'sınırsız', böylesi bir sentezler silsilesi ile tamamlanamaz... Zeno'nun düşüncesindeki durumlarda, eylemler silsilesi, çözümlene yöntemimizden kaynaklanan kavramsallıklardır, oysa, Kant'a göre, 'sınırsız seri', gerçekten 'gerçekleşmiş, varsayımsal olmaktan öte (ex hypothesi) bir sınırsız seri' olarak algılanmaktadır.³³

³¹G.J. Whitrow, '*Zamanın Doğal Felsefesi*', (Londra ve Edinburgh: Thomas Nelson ve Oğulları, 1961), ss.31-32. Whitrow, burada yazdıklarına, bir başka yazısında ağıdalı bir dille değinir, 'Modern sınırsızlık kuramı... esas itibarıyla, sınırsız kümelerin statik bir kuramıdır. Aynı şekilde, değişkenlerin modern kuramı da statik bir kuramdır, çünkü değişkenler, artık teorik matematikçilere göre, bir zaman aralığından ard arda geçen tüm değerleri temsil etmemekte, zaman aralığında yer alan herhangi bir değeri diğerlerinden ayırt etmeye yardımcı olacak özellikleri göstermektedir. Çağdaş değişmezlik kuramının benimsenmesi, Kant'ın antinomilerinin otomatik olarak reddedilmesi anlamını taşımaz; çünkü yeni kuram, önceki kuramlarda yer alan zaman kavramını değerlendirme dışında tutarak geliştirmiştir. (G.J. Whitrow, 'Evrenin Yaşı', *British Journal for the Philosophy of Science* 5 (1954-1955): 217.)

³² a.g.e., s. 148.

³³ a.g.e., s. 152.

Bu görüş, Zeno veya Kant'ın çalışmalarını yorumlayan diğer düşünürler tarafından fazlaca paylaşılmaz. Daha sonra yayımlanan bir eserinde, Whitrow, Kant'ın tezinin sağlamlığını hararetle savunur.³⁴ Eğer, evrenin bir başlangıcı yoksa, o zaman, zamana dayalı olaylar zincirlerinden en az birinin başlangıcı olmayacaktır. (zamana dayalı olaylar zincirinden kastedilen, birbirinden bağımsız kronolojik sıralamanın özelliklerini taşıyan fiziksel olaylar dizisidir.) Eğer, E, bu zincirin bir olayı ise, E olayı için, sınırsız geçmiş ile sınırsız bir gelecek arasında önemli bir fark var demektir; birisi gerçekleşmiş, diğeri gerçekleşmesi olası olandır. Gelecekte gerçekleşmesi beklenen olayların oluşturduğu zincir sınırsızdır demek, (1) gelecek olaylar zincirinin E halkasında, gelecekte gerçekleşecek olaylar bulunacaktır ve (2) E halkasında, gelecekte gerçekleşecek her olay, sınırlı sayıda gerçekleşecek ara olaylar aracılığıyla E küme'sinden ayrılacaktır. Öte yandan, geçmişini oluşturan olaylar gerçeklerdir.

Whitrow, “geçmişte kalan olaylar üzerine düşünmeye çalıştığımızda, kafamızdan geçenler, ‘olası bir sınırsız’a takılır kalır; fakat bu düşünme süreci, gerçekleşen olayların, sırayla geleceği bilgisini içermez. Bu nedenle, geçmişte gerçekleşen olaylar sınırsızsa, gerçekleşmiş olaylardan oluşan sınırsız bir küme meydana gelir. Sonuç itibarıyla, E'den önce gelen olaylar zinciri, sınırsızsa, o zaman, sınırsız sayıda ara olayın etkisiyle, E zincirinden ayrılmak zorunda kalan, adına O diyeceğimiz bir olay ortaya çıkar. Eğer, böyle bir sonuç geçersizse, o zaman E'yi bir O olayından soyutlayan olaylar ‘sınırlı’ olur ve bunun sonucu olarak, geçmiş zaman, ‘olası sınırsız’ olur ki, böyle bir durum olanaksızdır. Ancak, sınırsız sayıda, arada gerçekleşen olay, iki sorunun ortaya çıkmasına neden olur: (1) Eğer, E olaylar zinciri, O'daki olaylardan kaynaklanıyorsa, hem O, hem de E akla geleceğinden, O için gelecekteki olaylar kavramının potansiyel sınırsız olma olasılığı ortadan kalkacaktır; (2) O ve E arasında kalan, zamana dayalı zincirde, O'dan bu yana vukû bulan olayların bütünü, ne zaman, ‘sınırlı’ olma yerine ‘sınırsız’ olacaktır?” der. Whitrow'un ulaştığı bu sonuç, ‘geçmişte kalan

³⁴ G.J. Whitrow, ‘Zamanın Sesleri’nde, ‘Zaman ve Evren’, edit. J. T. Fraser (Londra, Penguin Yayınları, 1968), ss. 565-568.

136 *Evrene İlişkin Kelâmi Argüman ve Kant'ın Birinci Antinomisindeki Tezi*

olayların sınırsızlığı sorun oluşturacaktır; zamanın ve evrenin bir başlangıcı vardır, diye özetlenebilir.³⁵

Stuart Hackett da Kant'ın evrensel sorunlara ilişkin önermelerinden yana görüş belirtmiştir.³⁶ O, görüşünü örneklerken de, 'yaratılanlar, varlıklar bir sonuçtur' demiştir. Bu, varlığın ve o varlığın niteliğinin, o varlık dışında kalan, önceki veya eş zamanlı olarak varlığını sürdüren başka varlıkların katkısıyla belirlendiği anlamına gelir. Bu varlıkların bizzat kendileri sonuçtur ya da değildir... Bu sebep ve sonuç dizileri, ya sınırsızdır, ya da değildir. Ancak, sınırsız sayıda nedenler ve sonuçlar zincirinin akıl yoluyla kavranabilmesi olasılığı yoktur, zirâ, ancak, belirli ve özellikli varlıkların kavranılabilmesi mümkündür. Belirli ve özelliği olan varlıkların sınırsızlığa katkısı olamaz. Ama, seri, 'sınırsız' değilse, müdahale edilmesini gerektirmeyecek, kendi kendine yeten bir nedene dönüşmesi mümkün olacaktır.

Hackett, 'doğal sayılar dizisi' diye ifade edilen, matematiksel sınırsızın da potansiyel bir sınırsız olduğunu öne sürer; ama onun bu görüşe sahip olmasının nedeni, diziye belli bir sınır getirilemeyeceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır.³⁷ Sonsuzluktan yazarak haber veren manevi bir güç olsa, yazacaklarına doğal sayıların tümünü kullanarak başlamazdı. Çünkü yazabileceği en yüksek değere sahip doğal sayı ile sonsuzluk arasında hep bir sınırsızlık olacaktır. Bu nedenle, Hackett, Kant'ın tezinin sağlam temele oturduğunu belirtir ve onun, evrenin zamanda bir başlangıcı olduğu düşüncesini, tutarlı ve sağlam bir biçimde savunduğu sonucuna varır.

³⁵ Dr. Whitrow, beni, Kant'ın ikna edici akıl yürütme yöntemi üzerine Karl Popper ile yaptıkları bir tartışmanın yakın bir gelecekte basılacağı konusunda bilgilendirdi. (Bkz. G.J. Whitrow, 'Sınırsız Geçmişin Olanaksızlığı Üzerine', *British Journal for the Philosophy of Science* 29 (1978): 39 - 45 ve Karl Popper, 'Sınırsız Geçmişin Olabilirliği Üzerine: Whitrow'a Yanıt', *British Journal for the Philosophy of Science* 29 (1978): 47- 48. Popper, eleştirel yazısında, 'tüm geçmişte kalan olaylar kümesi, gerçekte sınırsız iken, tüm geçmiş olaylar dizisi, potansiyel olarak sınırsızdır' demektedir. Bu söylemdeki yanılğı şudur: Olaylar dizisinin peş peşe gelen olayların oluşumunda, zihinsel geriye gidişte karışıklık olma olasılığı göz ardı edilmektedir. Geçmiş olaylar dizisinin potansiyel olarak sınırsız olma olasılığı olduğundan, dizinin 'geri yönde' hareketi sırasında, sayıca artması ve sınırlı olma niteliği kazanması gerekmektedir.

³⁶ Stuart C. Hackett, *Tanrı'ya İnanışın Yeniden Doğuşu*, (Chicago: Moody bsm, 1957), ss. 194-195.

³⁷ a.g.e. ,s. 294.

‘Kant mı Cantor mu?’ başlıklı makalesinde, Huby de Kant’ın tezini savunan görüşler öne sürer.³⁸ Ne yazık ki, Huby’nin makalesinde yazdıkları, uzayın sınırsızlığı üzerinedir. O, Cantor’un matematiksel kuramlarının aslında eşdeğerinin olması gerekmediği görüşünü ele alır; gerçekten de, kuramların benzerlerinin var olması söz konusu edilse, ortaya paradokslar çıkacaktır; mantıklı olan, gerçeğin zamanda ve mekânda sınırlı olduğunun kabul edilmesidir. Mekân değil de, özellikle zamanı düşününce, gerçeğin sınırsızlığındaki paradokslar nedeniyle, Huby, geçmişte kalan sınırlı zaman sürelerinin sınırlı olması gerekeceği önermesini kurmaktadır.³⁹

Görüldüğü üzere, zamana bağlı olaylar dizisinin sınırlı olacağına yönelik, sağlam kanıtı için Kant’a verdiğimiz destekte yalnız değiliz. Ama, doğal olarak, Kant’ın tezi, antinomisinin bir bölümünü oluşturur ve antiteze destek sağlayan görüşler de içerir. Antitezin çürütülmesine yönelik tartışma, evrenin sebebini ve doğasını ele aldığım 149-151’inci sayfalarda yer almaktadır.

³⁸ Huby, ‘Kant mı Cantor mu?’, ss. 121-132.

³⁹ W.H.Newton-Smith, Huby’nin evrenin mekânda sınırlılığı hakkındaki düşüncelerini etkili bir biçimde eleştirir. (W.H.Newton-Smith, ‘Koltuk Kozmolojisi’, *Philosophy* 47 (1972): 64-65), N.W.Boyce da aynı eleştiriyi yapar. (N.W.Boyce, ‘A priori Bilgi ve Kozmoloji’, *Philosophy* 47 (1972): 67. Newton-Smith ve Boyce’un ustaca sunulan görüşleri, Huby tarafından yanıtlanır. Newton-Smith ve Boyce, küme kuramında, akla ters düşecek zıtlık olmadığını, evrenin yaşının sınırsız olmasının önemi olmadığını öne sürünce, Huby’nin yanıtı, ‘mantıksal olasılığın sonrasında, gerçek olasılık gelmez’ biçiminde olur. (Pamela M.Huby, ‘Kozmoloji ve Sınırsızlık’ *Philosophy* 48 (1973): 186.) Ne Boyce, ne de Newton-Smith, Huby’nin ‘potansiyel sınırsızlık’tan neyi kastettiğini anlamazlar. Ayrıca, Boyce, sınırsız geriye gidişin zihinsel kavranışı ile gerçek olaylar dizisi arasında bir denge kurma yanılışına bile düşer.